

Офіційний опонент — Ю.ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

доцент Ужгородського державного університету,
кандидат філологічних наук

«Якщо б літературна мова відірвалась від діалектів, від ґрунту, то вона подібно Антею втратила б усю свою силу й уподібнилась би мертвій мові, якою є тепер латинська» (Щерба Л. Современный русский литературный язык // Избранные работы по русскому языку. — М., 1957. — С.126).

У загальнонаціональній мові існувала й існує постійна взаємодія літературної мови і територіальних діалектів. Неоцінену вагу для збагачення сучасної української літературної мови мають народні перлини (слова, фраземи), які треба збирати й укладати в діалектологічних атласах, словниках, бо народні говори — це одне з надійних джерел, яким постійно живиться літературна мова, з якого вона бере свій початок.

Рецензована дисертаційна робота Л.С.Спанатій «Гончарна лексика в говорах української мови» є дослідженням дуже важливим, актуальним і своєчасним. Говори, як відомо, і взагалі народно-розмовна мова, піддаються безперервним змінам в процесі свого розвитку, які можуть призвести до зникнення окремих цікавих мовних фактів, давніх оригінальних утворень. Піддана ж аналізу вузьколокальна, специфічна гончарна лексика «сьогодні знаходиться на межі зникнення» (с.3), як і сам кустарний гончарний промисел. І через кілька років ця лексика канула б у вічність як лексика стельмахування, кожухарства, олійництва та інших народних промислів.

Тому великою заслугою дисертантки є те, що вона збрала зникаючу гончарну лексику на терені всієї України, проаналізувала її, чим збагатила українську діалектологію, особливо лінгвістичну географію, «картографувавши зафіксовані діалектні явища в унікальному «Атласі гончарної лексики української мови» в 136 картах. Збагатила українську лексикологію, етимологію, історію мови, українське мовознавство взагалі та історію народу зокрема.

У вступі (с.2-8), який є стислим і дуже змістовним, дисертантка називає фактори, які зумовили актуальність дослідження, подає огляд праць, присвячених спробам дослідити українську гончарну лексику, починаючи з 1902 року і до наших днів.

Дослідниця чітко формулює мету і завдання свого дослідження, його теоретичну й практичну цінність (с.4), методiku подачі матеріалу, використані методи, об'єкт дослідження (с.6). «Предмет аналізу склали гончарна термінологія 95-ти населених пунктів України, зібрана власноручно авторкою експедиційним шляхом 1984-1989 рр. за спеціально укладеною програмою» (с.6). Тут, на наш погляд, варто було б уточнити, скільки лексичних одиниць нараховує картотека дисертантки, скільки їх піддано аналізу в роботі, скільки описано понять, бо це не вказано у жодній із рубрик.

Наукова новизна формулюється дослідницею так: «вперше в українському мовознавстві зібрана, систематизована і піддана всебічному лінгвістичному аналізу лексика гончарів більшості українських етнічних територій» (с.6).

Дисертантка чітко констатує положення, які виносяться на захист (с.6).

Розділи, виділені в дисертації, як і вся схема опису досліджуваних лексем, відповідає існуючій послідовності технологічного процесу гончарного виробництва, що свідчить про логіку та продуманість подачі досліджуваного матеріалу.

Розділ I «Лексика, пов'язана з підготовкою матеріалів для гончарних виробів» (с.9-42) включає 27 параграфів, кожний із яких складається з окремих статей, де подається поширені описуваннях діалектних лексем, їх порівняння відповідниками в укр.літ. мові, в говорах, де вони засвідчені джерелами; з відповідниками в інших слов'янських мовах та їх діалектах, що дозволило дисертантці виявити своєрідність і характерні особливості гончарної лексики. При подачі порівняльного матеріалу вражає значна кількість опрацьованих джерел фактичного матеріалу, особливо діалектних словників інших слов'янських мов (російської, білоруської, болгарської, польської, словацької та інших); також значна кількість опрацьованих етнографічних матеріалів, серед яких матеріали К.Мошинського, Л.Нідерле, В.Шухевича та інших. Це свідчить про глибоку обізнаність дисертантки з рівнем дослідження гончарної лексики взагалі та гончарного промислу зокрема.

Отже, першим у кожній із статей дослідниця подає лінгвогеографічний аналіз лексем, вказуючи ту чи іншу територію поширення, потім лексикологічний та етимологічний. Дисертантка робить принагідно словотвірний аналіз лексем.

Щодо назви гончарка гончарний матеріал, з якого виготовляють посуд, то «крім описаної реальії, слово гончарка означає: 'цегла, що виготовлена з однойменної глини' (Пош., 129), 'одежа, в якій гончар робить посуд' (н.п.32), 'дружина гончаря' (Жел., 1, 151). Слово гончарка утворилося від прикм. основи гончарн-а за допомогою суфікса -ка» (с.10). Це стосується всіх значень, крім останнього, бо в останньому, можливо, переважає семант. критерій: гончар-ка < гончар.

Лексема глеуцунка гончарний матеріал, з якого виготовляють посуд, «похідне від діалектного глеуцуватий+унка» (с.10). Визначена похідність, на наш погляд, є непереконливою, оскільки для глеуцуватий дисертантка чомусь не подає ні семантики, ні паспортизації.

У гуцульському видержка процес зберігання глини на подвір'ї на відкритому повітрі, щоб вона почала розпадатися, при словотворчому аналізі допускає неточність. «Видержка — віддієслівний іменник, що утворився від основи видержаний з допомогою суфікса -ка» (с.19), — пише дисертантка. Однак видержаний — це вже віддієслівна основа (дієприкметникова), якби мотивуючим було видержаний, то видержанка — похідним.

Для лексем плесканка, пл'асканка шматок глини на один виріб, що утворені, на думку авторки, від дієприкметникової основи плескан з додаванням суфікса -к-а; на наш погляд, мотивуючою може бути дієслівна основа плеска́-ти. Можлива подвійна мотивація. «Назви зе"ленка, зе"лен'ка, зе"л'ін'ка, зе"ле"н'уха 'зелена фарба' утворена від прикметникової основи зелен-ий за допомогою суфіксів -к-а, -ух-а» (с.35), з чим не можна не погодитись. Однак на с.36: «Одинична назва зе"ле"н'ка 'т.с.', що зафіксована в н.п.84», утворена від основи зелен за допомогою чомусь суфікса -ен'к-а.

Розділ II «Назви знарядь гончарів» (с.42-78), що містить 25 параграфів розглядає лексеми, які використовуються на позначення інструментів. Побудова статей така ж як і в попередньому розділі, розділ багатий на зафіксований діалектний матеріал; іноді параграф на позначення того чи іншого знаряддя включає від 15 до 30 відповідників, наприклад, 'металева або дерев'яна підставка з гніздом, в яку вставляється веретено (вісь), а в сучасних гончарних кругах залізний підшипник називають: порпліц'а, порпла, мут'єрочка і разом із фонетичними варіантами та відповідниками дисертантка наводить 31 лексичну одиницю. Літературна мова, як відомо, взаємодіє

з діалектами, але не включає їх. Однак зрідка в роботі зустрічається формулювання: «в українській літературній мові та її діалектах» вживається... (с.42, 52).

Не можна визначити джерело, на яке посилається дисертантка, бо ні в списку бібліографічних скорочень, ні в списку використаної літератури воно не значиться. (Див. с.75: «Ізгласу укр. помазок, помазок продовжує біл. памазок, пымазок 'пензель' (Маці казала так, 78)»).

«Лексику, пов'язану з виготовленням глиняного посуду» дисертантка подає в розділі III (с.78-97). Цей розділ теж дуже багатий на лексичні одиниці, для майстра, наприклад, який виготовляє посуд та інші вироби з глини, дисертантка наводить разом з варіантами 50 відповідників. У цьому розділі, як і в наступних, наводяться записи прислів'їв та приказок, пов'язаних із випалюванням гончарських виробів (с.80, 81, 82, 83 і т.д.).

Подані етнографічні матеріали дозволяють глибше осмислити описувані поняття, зрозуміти сторію українського народу.

Серед лексем на позначення 'загинати або потовщувати верхній край посудини (формувати вінця)' дисертантка наводить дієслово чопловати (3) (карта №83), що записане в Королеві Берегівського району, даючи таку інтерпретацію: «одиничне закарпатське чопловати, гадаємо, пов'язане з чопити 'притуплять' (Гр., 4, 470). Однак, на наш погляд, ця лексема є запозиченою в закарп. говорі із угорської сзарол — дієслово, яке вживається на позначення дії: 1) у столярній справі (зв'язувати дві дошки за допомогою дерев'яного кілочка; зав'язувати дві балки гнучкою корою берези); 2) у садівництві (при щепленні); 3) у сталеварній справі (вилити гарячу сталь) (Magyar ertelmezö keziszó tár, 1982, с.186). Очевидно, чопловати з інших промислів перенесено в гончарну справу і означає 'завершувати, викінчувати гончарний виріб'. Щодо мал'овка 'оздоблення глиняного посуду', то при словотворчому аналізі дослідниця виділяє суфікс -овк-а (с.94), хоч у подібних утвореннях типу рисоўка, розрисоўка, обрисоўка 'т.с.' виділяє суфікс -ка (с.94). Можлива подвійна мотивація. Щодо дієслова орнаментувати, орнаментуван'а, що з лат. *ornō, ornāre* (ЛРС, 543), то тут, на наш погляд, варто було б вказати на значення латинського дієслова, яке відповідає описаному.

Елемент неточності спостерігається при поясненні етимології дієслова барувати 'оздоблювати глиняний посуд' (с.95). «Спорадичне барувати (29) утворено від іменника барва 'фарба, колір, що терм. *fahrwa 'кольоровий' (ЕСУМ, 1, 140), а чи не можна б дієслово барувати виводити від дієслова барвувати на позначення багатократної дії, пояснюючи чоплогією, бо наведена етимологія стосується лексем барва, барвник, барвистий.

У розділі IV дисертантка розглядає «Лексику, пов'язану з випалюванням гончарських виробів» (с.97-122), де аналізуються назви горна; назви, пов'язані з самим процесом випалювання та його стадіями. Розділ багатий на лексичний та етнографічний матеріал, на паралелі в інших слов'янських мовах та їх діалектах, етимологічні пояснення. Щодо горнило «піч для випалювання глиняних виробів; то тут допущені невеликі неточності в давньоруських відповідниках гърниль, гърныль замість гърницль, гърныль; також у старослов'янському гръницль (замість) гръниль (с.98). Неточність також у передачі праслов'янського архетипу лексеми козел 'опорна стіна в горні, на яку спирається черинь'. «Козел з прасл. *kozьlъ — результат перенесення з назви тварини козьlъ 'козел' (ЕСУМ, 2, 494)», — вказує дисертантка (с.105) (замість *kozьlъ, хоч, можливо, це друкарські недогляди).

Різноманітний лексичний матеріал подає дисертантка в розділі «Назви гончарних виробів» (с.122-154), де піддає лінгвогеографічному, лексикологічному, етимологічному та словотворчому аналізу назви глиняних виробів та назви окремих частин посуду. Дисертантка вказує при лінгвогеографічному аналізі продовження ізоглос в інших мовах та їх діалектах. Дослідниця наводить паралелі при лексикографічному аналізі в різних говорах української мови за даними діалектологічних матеріалів; подає порівняння з інших слов'янських мов та їх діалектів. При етимологічному аналізі авторка намагається встановити ту первісну форму лексеми, від якої походить те чи інше досліджуване явище. Часто встановлює етимологію самостійно.

Щодо миса, миска 'посудина у вигляді широкої чашки, в якій подають страву до столу', то, можливо, слід було б уточнити походження. Дисертантка пише: «Миса, миска через польське посередництво запозичено з народно-латинської мови (ЕСУМ, 3, 465)» (с.140). Однак миса сягає праслов'янського *misa — «через посередництво давньовірхньонімецьких діалектів (давньовірхньонім. mias — стіл) запозичено з народної латини (нар. - лат. mesa)» (ЕСУМ, 3, 465), а потім вже мова може йти про польське посередництво.

Висновки до роботи (с.154-164) обґрунтовані, логічні, послідовні, відображають результати проведеного дослідження. Несуть у собі узагальнюючу інформацію щодо лексики українських гончарів, яка є неоднорідною: загальноновживаною і специфічною. Неоднорідною є лексика гончарів за походженням:

- а) спільнослов'янською;
  - б) спільносхіднослов'янською;
  - в) українсько-білорусько-російські сходження;
- виділяє дисертантка;
- г) українсько-російсько-білоруські ізоглоси;

д) українсько-білорусько-польські ізоглоси;

е) українсько-російські ізоглоси;

є) українсько-польські ізоглоси і т.д.

Дисертантка окремо виділяє зафіксовані оригінальні вузьколокальні діалектизми, які до неї ніким не фіксувалися: моловатка, глеуцунка, гутнічка, реун'а, черва і т.д. Чималу роль, на наш погляд, відіграють і запозичення з інших мов: російської, білоруської, польської, угорської, турецької, німецької, латинської, грецької, італійської. Найбільше запозичень, за нашими спостереженнями, з німецької мови, угорської та латинської, що, напевно, пов'язано з історією розвитку гончарства не тільки в Україні, а й у світі, з одного боку, та суспільно-економічними умовами розвитку України взагалі, з другого.

Дисертантка виділяє окремі діалекти зони специфічної гончарної номенклатури на території України, поширені пасмами ізоглос, базуючись на 12-и зведених картах укладеного нею «Атласу гончарної лексики укр. мови», чим розкриває всю різноманітність гончарної лексики на всій етнічній українській території. Так, пасмо ізоглос виділяє:

- середньонадніпрянський говір (карта №4);
- полтавські говори (карта №5);
- східнопольський говір (№6);
- західнополіський говір (№7);
- волинський говір (№8);
- подільський говір (№9);
- наддністрянський говір (№10);
- пасмо ізоглос, що відділяє закарпатський і гуцульський говори від інших (№11);
- пасмо ізоглос, що відділяє закарпатський говір від інших (№12).

На нашу думку, поданий тут матеріал має важливе теоретичне значення в плані загальної класифікації говорів української мови, а сам «Атлас гончарної лексики української мови» можна вважати дуже цінним додатком до загальнонаціонального трьохтомного «Атласу української мови», який містить тільки три карти, присвячені гончарній лексиці.

Дуже важливим є й те, що опис гончарної лексики України дає значний матеріал для пізнання історії формування новостворених степових та слобожанських говорів. Проведений аналіз досліджуваної лексики підтверджує значення північних та південно-західних говорів у формуванні степових та слобожанських. Дисертантка фіксує гончарні назви, що в степовий говір, очевидно, занесені: з півночі (Чернігівщини, Полтавщини, Київщини), північного сходу (Сумщини, Харківщини), з заходу, північного заходу; назви, що занесені в слобожанський говір із сусідніх діалектів.

Окремі наші зауваження, уточнення не знижують наукової цінності, теоретичного та практичного зна-

чення представлено до захисту дисертаційного дослідження Л.С.Спанатій. Всебічний (лінгвогеографічний, лексикологічний, етимологічний) аналіз досліджуваної лексики, теоретична обґрунтованість, представлений великий фактичний матеріал (збираний авторкою 5 років), вперше введений в науковий обіг; значна джерельна база, наукова новизна, використані методи досліджень ставлять кандидатську дисертацію на високий рівень серед досліджень такого типу. Сама дисертаційна робота, 16 публікацій, автореферат свідчать про те, що викладач Спанатій Л.С. — сформований лінгвіст з доброю теоретичною підготовкою.

Текст дисертації, «Атлас гончарної лексики української мови» необхідно найближчим часом опублікувати, оскільки вони мають вагомe значення для діалектологічної науки, народознавства, етнографії, історії українського народу, україністики взагалі.

За дисертаційне дослідження «Гончарна лексика в говорах української мови» — плід 13-и річної праці — Л.С.Спанатій заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата філологічних наук по спеціальності 10.02.01.

09.04.1997
